

kadar kalpa sistemi, gezegenlerin ortalama hareketleri (evsât), en yüksek noktaları (evcât) ve ekliptiği kestikleri düğüm noktaları gibi konular *Zicü's-Sind-Hind el-Kebîr* geleneği içinde yaşamışsa da en yüksek denklemler aslında *Zîc-ü's-şâh*'tan çıkarılmıştır. *Zicü's-Sind-Hind el-Kebîr*'in aslı olan *Siddhânta* Hint astronomisindeki Ardharatrika okulu temsil etmekte, coğrafya ile ilgili bir bölümü de *Âryabhatîya*'nın ve Mısırlı Hermes'e atfedilen bir Sâsânî geleneğinin etkisini göstermektedir. Fezârî'nin bu eserdeki bazı tutarsızlıkları başka kaynaklardan da faydalanmak suretiyle giderdiği bilinmektedir. Günümüze ulaşmamış olan bu eser hakkındaki mâlumatı Hâşimî, Mes'ûdî, Bîrûnî ve diğer klasik müelliflerin aktardığı bilgilere borçluyuz (bk. Pingree, *JNES*, XXIX, 103-123). 2. *Kitâbü'z-Zîc 'alâ sinî'l-'Arab*. Fezârî'nin *Kitâbü's-Sind-Hind*'den sonra yaklaşık 790'da telif ettiği başka bir zîc olup gezegenlerin ortalama hareketlerinin astronomik tablolarını vermektedir. 3. *el-Kaşîde fi 'il-mî'n-nücûm*. Kasidenin başlangıcından bazı beyitler Yâkût ve Safedî tarafından zikredilmiştir (*Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 118-119; *el-Vâfi*, I, 336-337). 4. *Kitâbü'l-Mikyâs li'z-zevâl*. Öğle vaktinin tayin edilmesi hakkındadır. 5. *Kitâbü'l-'Amel bi'l-usturlâb ve hüve zâtü'l-halâk*. "Zâtü'l-halâk" (halkalı) adı verilen bir usturlap çeşidinin yapımı hakkındadır. 6. *Kitâbü'l-'Amel bi'l-usturlâbi'l-müşaṭṭah*. Düz usturlabın yapımı hakkındadır. 7. *el-Urcûze fi'l-ḥudûd*. Adına yalnız Ebû's-Sakr el-Kabîsî'nin *Kitâbü'l-Medḥal*'inde rastlanmaktadır (Bodleian Ktp., nr. 663, s. 5-7). 8. *Kitâb Tasṭihî'l-küre*. Kürenin düzlem haline getirilişle ilgili. Kıftî, bu eserin bütün İslâm astronomlarının ilk kaynağı olduğunu söylemektedir. 9. *ez-Zicü'l-ḥadîm fi fûnûnî't-ta'dîl ve't-takvîm*. Zirikî bu eseri Rabat Kütüphanesi'nde (Evkaf, nr. 260) gördüğünü; bablara göre tertip edilmiş olan zîcin birinci babının Arap, Yunan, İran ve Kıbtî takvimlerinden bahsettiğini ve Arap takviminin hicretin gerçekleştigi yılda 1 Muharrem Perşembe gününden itibaren başlatıldığını bildirmektedir (*el-A'lam*, V, 293; eserleri hakkında ayrıca bk. Sezgin, V, 216-217; VI, 123-124; VII, 101).

Bunlardan başka Kâtib Çelebi Fezârî'ye *Kaşîde fi'n-naḥv* adlı bir eser daha nisbet etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1345).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdü'd), s. 332; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, VIII, 291; Sâid el-Endelüsî, *Ṭabaḳâtü'l-ümem*, s. 57; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 117-119; İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-'ulemâ*, s. 42, 177; İbn Tâvûs, *Ferecû'l-mehmûm*, Kum, ts. (Dârü'z-Zehâr), s. 128; Safedî, *el-Vâfi*, I, 336-337; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1345; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 2; Suter, *Die Mathematiker*, s. 3-5, 208; C. Nallino, *İlmü'l-felek: târîḥuh 'inde'l-kurânî'l-vustâ*, Roma 1911, s. 156-168; a.mlf., "Astronomi", *İA*, I, 687; Sâlih Zeki, *Kâmûs-ı Riyâziyyât*, İstanbul 1340-42, I, 112; Sartori, *Introduction*, I, 530; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 391; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elîfîn*, VIII, 195; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), V, 293; Sezgin, *GAS*, V, 216-217; VI, 122-124; VII, 101; D. King, *Islamic Astronomical Instruments*, London 1987, s. XVIII/200 (not 29), XIX/50; D. Pingree, "The Fragments of the Works of al-Fazârî", *JNES*, XXIX (1970), s. 103-123; a.mlf., "al-Fazârî", *DSB*, IV, 555-556.

CEVAT İZGİ

FEZLEKE

Osmanlı bürokrasisinde
özet karşılığı olarak raporların
sonuç kısmı veya tahkikat
evrakı için kullanılan terim.

"Bir olayın, meselenin veya raporun esas noktalarını ve sonucunu açıklamak üzere hazırlanan özet veya kısaltma" anlamına gelen fezleke terimi, Osmanlılar'da resmî bir evrak türü olmaktan ziyade bu tür hulâsaları ifade etmek için kullanılan genel bir tabirdir. Bu tabire erken tarihli resmî yazışmalarda rastlanmamaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren ara sıra kullanılmış olmakla beraber bunun yaygınlaşması XIX. yüzyılda başlamış ve bu devir Osmanlı bürokrasisinde tahkikat evrakının, müstantik kararnameşinin adı haline gelmiştir.

Mehmet Zeki Pakalın sadrazamın emriyle, divanda şikâyetleri dinleneceklerin isteklerinin çavuşbaşı tarafından yazılıp divanda ona hulâsa olarak sunulduğunu ve bu kısaltılmış ifadelerle fezleke dendiğini yazarsa da (*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 625) herhangi bir kaynağa atıfta bulunmaz. Ancak büyük bir ihtimalle Pakalın'ın dayandığı İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eserinde, şikâyetleri sadrazamın divanına arz etmek üzere çavuşbaşının "fezleke yaptığı"nın belirtilmesi (*Saray Teşkilâtı*, s. 415), bunun o döneme ait bir adlandırma değil doğrudan doğruya Uzunçarşılı'nın kendi ifadesine dayandığını düşündürmektedir. Nitekim divana gelen davaların özetlerini ihtiva eden ve bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde nâdir

olarak rastlanan defterlerde böyle bir tabir geçmemektedir. Bununla birlikte XVII. yüzyılda Kâtib Çelebi'nin eserine *Fezleke* adını vermesiyle bunun gidecek resmî literatürde de kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Zamanla soruşturma tutanakları, raporların özetleri veya sonuçları için fezleke tabiri yerleşmiş, XIX. yüzyılda doğrudan bu tür evrakın adı olmuştur. Nitekim mahkemelerdeki soruşturma veya duruşmaların tutanak özetleri bu adla anılmıştır. Söz konusu tutanaklarda davalı, davacı ve şahitlerin adları belirtilip olayın tarihi ve konusu, ifadeler, varılan sonuç kısaca anlatılır ve bunlara "fezleke-i istintâk" denirdi. Diğer fezlekeler ise konularına göre "fezleke-i hesâb", "fezleke-i mâl", "fezleke-i mukarrerât" ve "fezleke-i ah-kâm" gibi adlar verilirdi.

Özet haline getirilmiş teftiş raporlarıyla kısaltılmış eserler için de bu terim kullanılmıştır. Meselâ bu adın yaygınlaşmasına yol açan Kâtib Çelebi'nin Osmanlı tarihini konu alan iki ciltlik *Fezleke*'si, Ahmed Vefik Paşa'nın yine Osmanlı tarihiyle ilgili *Fezleke-i Târih-i Osmânî*'si bu türün en tanınmış eserlerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 415; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992, s. 508; Pakalın, I, 625-626; "Fezleke", *İA*, IV, 601; (Ed.), "Fadhlaka", *Eİ²* (İng.), II, 727; "Fezlike", *UDMI*, XV, 216; "Fezleke", *TDEA*, III, 218.

 DİA

FEZLEKE

(فزلكه)

Kâtib Çelebi'nin

(ö. 1067/1657)

Osmanlı tarihine dair

Türkçe eseri.

Bazı kaynaklarda *Târih-i Sagîr* (Şeyhî, I, 264), bazılarında *Târih-i Fezleke* adıyla anılır. Giriş kısmında belirttiği gibi müellif, Arapça *Fezleketü't-tevâriḥ*'in muḥṣal tercümesi ve zeyli olan bu eserini ana dili Türkçe olan Osmanlı halkının anlaması için, 1653 yılından itibaren gördüklerini de ilâve ederek tafsîl ve icmal arası bir tarzda yazmıştır (*Fezleke*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1^a). 1000 (1592) yılından başlamak üzere klasik İslâm tarih yazıcılığı geleneğine uyularak hadiseler sene tertibine göre anlatılmış ve her yılın sonunda o sene içinde ölen vezir, âlim, şeyh, şair ve ünlü kişilerin kısa biyografileri verilmiştir. Eser

1065 (1654) yılı başlarında sona ermektedir. Günümüze birçok yazma nüshası ulaşan eserin (Babinger [Üçok], s. 221; TCYK, s. 161 vd.) müellif nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndedir (nr. 1914). Bu nüsha müellifin yer yer tashih, ilâve ve iptalleriyle metni tamamlayıcı kenar notlarını da ihtiva etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Son kısımları hariç orijinal bir kaynak olmaktan ziyade ciddi bir derleme olan *Fezleke* daha önce yazılmış eserlerden faydalanılarak meydana getirilmiştir. Kâtib Çelebi Türkçe *Fezleke*'yi kaleme alırken bazı kaynaklarını açıkça belirtmiş, bazılarını da ima etmiştir. Bu arada bir kısmının adını hiç vermemiştir. Adını verdiği tarihçiler Hasanbeyzâde Ahmed, Peçuyul İbrâhim, Mehmed Edirnevî, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Cerrahzâde Mehmed, Hüseyin Tûgî ve Pîrîpaşazâde Hüseyin'dir. Buna karşılık I. Ahmed devri için faydalandığı Sâfî Mustafa Efendi'nin *Zübdetü't-tevârih*'i ile biyografik kayıtlar için kullandığı Atâî'nin *Zeyl-i Şekâik*'inden bahsetmemektedir. Kâtib Çelebi yaşadığı dev-

rin olaylarını anlatırken yer yer görüp işittiklerini tesbit ederek düşünce ve görüşlerini de ekleyip eserine orijinal bir nitelik kazandırmıştır. Bu kısımlar müellifin gençlik yıllarında katıldığı seferlere, muhasaralara ve savaşlara da irdir. Ayrıca kadınların Sultan İbrâhim üzerindeki nüfuzunu ağır bir dille tenkit etmesi Kâtib Çelebi'nin hadiseler karşısında takındığı tavrın tipik bir misalidir.

Fezleke sade bir üslup ve külfetsiz bir dille yazılmıştır. Bu özelliğin, müellifinin gerçeği arama ve maksadını açık bir şekilde ifade etme meyilinden kaynaklandığı söylenebilir. Kâtib Çelebi'nin kaynaklarındaki edebî hünerleri ve hissî unsurları terkederken bazan ifrata kaçması az da olsa ifadesinin açıklığını kaybetmesine, hatta yer yer hatalara düşmesine sebep olmuştur.

Daha sonraki tarihçiler üzerinde önemli tesir bırakan *Fezleke* vak'anüvis Naîmâ tarafından büyük ölçüde aktarılmış, Nişancı Abdi Paşa tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır. Fındıklılı Mehmed Ağa ise Kâtib Çelebi'nin bıraktığı yerden

başladığı tarihine *Zeyl-i Fezleke* adını vermiştir (Silâhdar, I, 2).

Fezleke'nin 1286 ve 1287 yıllarında yapılan iki ciltlik baskısı, esere ve müellifine gölge düşürecek derecede hatalarla doludur. Bu neşirdeki atlamalar, özel isimlerin imlâsındaki yanlışlar mânâyı bozduğu ve metni anlaşılabilir hale getirdiği gibi araştırmacıyı da hataya düşürebilecek mahiyettedir. Müellifin kenar ilâvelerini ihtiva etmeyen bu matbu nüshada bend başlıkları da çok defa metinle karışmaktadır (Kütükoğlu, s. 11 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak ft ihtiyârî'l-ehak*, İstanbul 1286, s. 128, 136; a.mlf., *Fezleke*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1^a; Silâhdar, *Târih*, I, 2; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, I, 264; Osmanlı Müellifleri, III, 130; TCYK, s. 161-165; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 254-255; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi «Fezleke»sinin Kaynakları*, İstanbul 1974; Babinger (Üçok), s. 221-222; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtib Çelebi: Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler*, Ankara, ts., s. 22; a.mlf., "Kâtib Çelebi. Hayatı - Şahsiyeti - Eserleri", *Kâtib Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 43-45; a.mlf., "Kâtib Çelebi", *İA*, VI, 436; a.mlf., "Kâtib Çelebi", *Eİ²* (Fr.), IV, 791; Fahri Ç. Derin, "Kâtib Çelebi'nin Türkçe Fezlekesi", *Bilgi*, XI/128, İstanbul 1957, s. 15 (bu madde, müellifin bibliyografyada adı geçen kitabı esas alınarak Abdülkadir Özcan tarafından düzenlenmiştir).

BEKİR KÜTÜKOĞLU

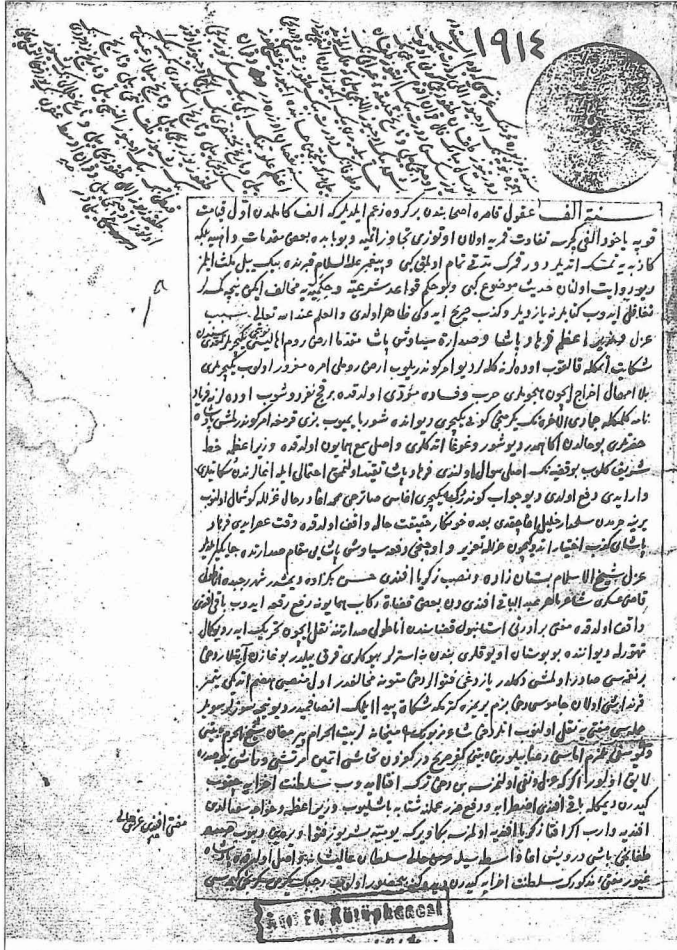
FEZLEKETÜ't-TEVÂRİH

(فذلكة التواريخ)

Kâtib Çelebi'nin
(ö. 1067/1657)
umumi tarihe dair
Arapça eseri.

Asıl adı *Fezleketü aqvâli'l-ahyâr ft 'ilmi't-târih ve'l-ahbâr* olan eserden, Türkçe *Fezleke*'nin önsözünde bizzat müellifi tarafından sadece *Fezleketü't-tevârih* olarak bahsedilmektedir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1^a). Bazan *Târih-i Kebîr* diye nitelendirilen (Şeyhî, I, 264) Arapça *Fezleke* Kâtib Çelebi'nin kaleme aldığı ilk eserdir. İki cilt olarak tasarlanan kitabın telifi 1052 (1642) yılında tamamlanmışsa da müellif bunu Türkçe *Fezleke*'yi yazdığı 1065 (1654-55) yılına kadar götürdüğünü ifade etmektedir.

Fezleketü't-tevârih bir mukaddime, üç bölüm (asıl) ve bir hâtmeden oluşmaktadır. Dört fasla ayrılmış olan mukaddimenin birinci faslında eserin bö-

Fezleke'nin müellif nüshasının ilk sayfası (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1914)